

MITTEILUNGEN
DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS
ATHENISCHE ABTEILUNG

MITTEILUNGEN

DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS

ATHENISCHE ABTEILUNG

BAND 129/130 · 2014/2015

GEBR. MANN VERLAG · BERLIN

XVI, 258 Seiten mit 155 Abbildungen

HERAUSGEBER

Katja Sporn und Reinhard Senff
Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Athen
Fidiou 1
10678 Athen
Griechenland

WISSENSCHAFTLICHER BEIRAT

Martin Bentz, Bonn
Emanuele Greco, Athen
Klaus Hallof, Berlin
Antoine Hermary, Marseille
Wolf Koenigs, München
Joseph Maran, Heidelberg
Wolfram Martini, Gießen
Sarah Morris, Los Angeles
Aliki Moustaka, Thessaloniki
Andrew Stewart, Berkeley

© 2016 by Gebr. Mann Verlag · Berlin

ISSN: 0342-1295

ISBN: 978-3-7861-2772-7

Einbandgestaltung: U. Thaler

Satz: www.wisa-print.de

Druck und Verarbeitung: druckhaus köthen GmbH & Co. KG · Köthen

Alle Rechte, insbesondere das Recht der Vervielfältigung
und Verbreitung sowie der Übersetzung, vorbehalten.

Kein Teil des Werkes darf in irgendeiner Form durch Fotokopie,
Mikrofilm usw. ohne schriftliche Genehmigung des Verlages
reproduziert oder unter Verwendung elektronischer Systeme
verarbeitet, vervielfältigt oder verbreitet werden.

Bezüglich Fotokopien verweisen wir nachdrücklich auf §§ 53, 54 UrhG.

Printed in Germany

Printed on fade resistant and archival quality paper (PH 7 neutral) · tcf

Inhalt

- 1 MERCURIOS GEORGIADIS
Neolithic pottery from the DAI collection: Boiotia
- 37 EFI KARANTZALI
A Middle Helladic apsidal house at Frantzi in the Spercheios valley. Stratigraphic evidence of the MH III – LH I period
- 77 NORBERT FRANKEN
Samos – Berlin – Moskau. Zu Schicksal und Bedeutung eines archaischen Dreifußkessels
- 95 HERMANN J. KIENAST
Die sogenannte Nordhalle im Heraion von Samos – eine Spurensuche
- 125 CORNELIUS VOLLMER
Eine Allegorie der Demokratie? Zur Benennung des polykletischen Doryphoros
- 147 KLAUS HERRMANN †
Miniaturbauteile aus Olympia. Paradeigmata oder Anathemata?
mit einem Beitrag von Wolf Koenigs
- 163 TORBEN KESSLER
Die Osteotheken im Kerameikos
- 197 THEODOSIA STEFANIDOU-TIVERIOU
Die griechischen Büsten des Antinoos. Zum Beitrag der griechischen Werkstätten zur offiziellen römischen Ikonographie
- 217 ELISA BAZZECHI
Das Stadtzentrum Athens in der Spätantike
- 257 Hinweise für Autoren

Contents

- 1 MERCURIOS GEORGIADIS
Neolithic pottery from the DAI collection: Boiotia
- 37 EFI KARANTZALI
A Middle Helladic apsidal house at Frantzi in the Spercheios valley. Stratigraphic evidence of the MH III – LH I period
- 77 NORBERT FRANKEN
Samos – Berlin – Moscow. On the fate and significance of an archaic tripod cauldron
- 95 HERMANN J. KIENAST
The so-called North Stoa in the Heraion of Samos – sifting the evidence
- 125 CORNELIUS VOLLMER
An allegory for democracy? On the identification of the Polykleitan Doryphoros
- 147 KLAUS HERRMANN †
Miniature building elements from Olympia. Models or votives?
with a contribution by Wolf Koenigs
- 163 TORBEN KESSLER
The osteothekai of the Kerameikos
- 197 THEODOSIA STEFANIDOU-TIVERIOU
The Greek busts of Antinous. The contribution of Greek workshops to official Roman iconography
- 217 ELISA BAZZECHI
The urban centre of Athens in Late Antiquity
- 257 Information for authors

Neolithic pottery from the DAI collection: Boiotia

MERCOURIOS GEORGIADIS

Jungsteinzeitliche Keramik aus der Sammlung des DAI: Böötien

ZUSAMMENFASSUNG Die Besprechung der jungsteinzeitliche Funden aus Böötien in der Sammlung des DAI Athen eröffnet einen weite Perspektive auf die Region. Eine ausführliche Analyse der Keramiktypen und landschaftlichen Voraussetzungen der jeweiligen Siedlungen verbessert unser Verständnis des Neolithikums in Böötien. Dazu bietet eine diachrone Analyse der betreffenden Daten eine Betrachtungsgrundlage für jungsteinzeitliche Entwicklungen in Zentralgriechenland. Zeitgleiche Parallelen aus Regionen wie Attika, Euboia, Phthiotis, der Peloponnes und Thessalien bieten einschlägiges Vergleichsmaterial. Die festzustellenden Ähnlichkeiten und Unterschiede heben sowohl gemeinsame Elemente hervor, die überall im jungsteinzeitlichem Griechenland anzutreffen sind, als auch regionale Eigenarten in Verbindung mit den sozialwirtschaftlichen Bedingungen der jeweiligen Phase.

Schlagwörter Boiotia; Jungsteinzeit; Kopais; Orchomenos; Thespiai.

ABSTRACT This presentation of Neolithic finds from Boiotia in the DAI Athens collection allows a broader outlook on this region. A detailed assessment of pottery types and the landscape settings of the respective settlements enhances our understanding of Neolithic Boiotia. Moreover, the diachronic analysis of both these datasets provides a template for the development of the Neolithic period in Central Greece. Contemporary parallels from regions such as Attica, Euboia, Fthiotis, the Peloponnese and Thessaly provide valid comparisons. The similarities and differences highlight both common elements throughout Neolithic Greece and regional idiosyncrasies in relation to the socio-economic conditions of each phase.

Keywords Boiotia; Neolithic; Kopais; Orchomenos; Thespiai.

Η νεολιθική κεραμική από την συλλογή του ΓΑΙ: η Βοιωτία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Η παρουσίαση των νεολιθικών ευρημάτων της Βοιωτίας που προέρχονται από τη συλλογή του ΓΑΙ Αθηνών μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μία ευρύτερη άποψη γι' αυτήν την περιοχή. Η λεπτομερής αποτίμηση των κεραμικών τύπων καθώς και των κριτηρίων επιλογής του τοπίου για τους σχετικούς οικισμούς διευρύνει την κατανόηση της νεολιθικής Βοιωτίας. Επιπρόσθετα, η διαχρονική ανάλυση αυτών των δεδομένων παρέχει το πλαίσιο για την παρουσίαση της εξέλιξης της Νεολιθικής περιόδου στη Στερεά Ελλάδα. Ομόχρονες αναλογίες από περιοχές όπως η Αττική, η Εύβοια, η Φθιώτιδα, η Πελοπόννησος και η Θεσσαλία προσφέρουν ισχυρούς παραλληλισμούς. Οι ομοιότητες και οι διαφορές δίνουν έμφαση στα κοινά στοιχεία σε ολόκληρη τη νεολιθική Ελλάδα καθώς και στις τοπικές ιδιομορφίες σε συνάρτηση με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες κάθε περιόδου.

Λέξεις-κλειδιά Βοιωτία. Νεολιθική περίοδος. Κωπαΐδα. Ορχομενός. Θεσπιές.

A Middle Helladic apsidal house at Frantzi in the Spercheios valley

Stratigraphic evidence of the MH III – LH I period

EFI KARANTZALI

Ein Mittelhelladisches Apsidenhaus in Frantzi im Spercheiostal. Stratigraphische Zeugnisse der Stufen MH III – SH I

ZUSAMMENFASSUNG Rettungsgrabungen im Dorf Frantzi im südöstlichen Spercheiostals, südlich von Lamia, haben Reste einer wichtigen Siedlung der Stufen MH bis SH III B/III C Früh erbracht. Der südliche Teil eines Apsidenhauses war unter dem Fundament der zentralen SH III-zeitlichen mykenischen Anlage erhalten. Die stratigraphischen Befunde und stratifizierten Funde erlauben Rückschlüsse auf die materielle Kultur der Stufen MH III – SH I in Frantzi und mittelbar auch im weiteren Bereich des Spercheiostals. Obwohl graue, auf der Scheibe gedrehte Feinkeramik in erheblicher Menge gefunden wurde, bildet helle unbemalte Gebrauchskeramik, zumeist mit einem schwachen rot- oder orange-gelblichen Überzug, die für das Ende des Mittel- und den Beginn des Späthelladikums in Zentralgriechenland charakteristischste Fundgruppe. Allgemein ist das örtliche Keramikrepertoire von großem Konservatismus geprägt, obwohl einzelne Formen hellgrundiger Keramik sowie bestimmte importierte Waren auf die Wende zur Spätbronzezeit hinweisen.

Schlagwörter Spercheiostal; Apsidenhaus; stratifizierte Funde MH III – SH I; Herstellung und Entwicklung lokaler Keramik.

ABSTRACT Rescue excavations in the village of Frantzi in the south-eastern part of the Spercheios valley, south of Lamia, unearthed the remains of an important MH to LH III B–III C Early settlement. The southern part of an apsidal house was preserved under the foundation of the central LH III Mycenaean complex. The stratigraphic context permits us to draw some conclusions about MH III – LH I material culture at Frantzi and, by extension, the wider area of the Spercheios valley. Although a significant amount of fine grey wheel-made pottery was found, light unpainted domestic pottery, mainly reddish-yellowish or orange-yellowish washed ware, is probably the most representative for the end of MH/beginning of LH in Central Greece. Generally, the local ceramic assemblage is characterised by its conservatism, although the presence of individual forms of light-coloured pottery and specific imported wares indicates a shift towards the Late Bronze Age.

Keywords Spercheios valley; apsidal house; MH III – LH I stratified material; local ceramic production and evolution.

Μεσοελλαδική αψιδωτή οικία στο Φραντζή στην κοιλάδα του Σπερχειού. Στρωματογραφικά δεδομένα της ΜΕ ΙΙΙ – ΥΕ Ι περιόδου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Στη σωστική ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε στην κοινότητα Φραντζή, νότια της Λαμίας, ήλθαν στο φως οικιστικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που χρονολογούνται από τη Μεσοελλαδική (ΜΕ) έως και την Υστεροελλαδική (ΥΕ) ΙΙΙ Β2 – πρώιμη ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Το νότιο τμήμα οικίας της ΜΕ ΙΙΙ – ΥΕ Ι περιόδου διασώθηκε αποσπασματικά, επειδή αποτέλεσε βάση θεμελίωσης του κεντρικού τμήματος του ΥΕ ΙΙΙ συγκροτήματος. Από το μικρό στρωματογραφημένο σύνολο της αψιδωτής οικίας μπορούν με βάση την κεραμική να διατυπωθούν συμπεράσματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά της ΜΕ ΙΙΙ – ΥΕ Ι περιόδου στον οικισμό αυτό και κατ'έπέκταση στην ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του Σπερχειού. Αν και η τεφρή λεπτότεχνη κεραμική αντιπροσωπεύεται από ψηλά ποσοστά, εντούτοις η ανοιχτόχρωμη άβαφη οικιακή (ερυθροκίτρινη ή πορτοκαλοκίτρινη) είναι η πιο αντιπροσωπευτική κατηγορία στο τέλος της ΜΕ – αρχές της ΥΕ περιόδου στον κεντροελλαδικό χώρο. Σε γενικές γραμμές, η τοπική κεραμική παραγωγή χαρακτηρίζεται από συντηρητισμό, ενώ ταυτόχρονα, τόσο η παρουσία της ανοιχτόχρωμης κεραμικής, όσο και ορισμένων ξεχωριστών σχημάτων, καθώς επίσης και των επίσηκων σκευών, δείχνουν μια στροφή προς την Υστερη Εποχή του Χαλκού.

Λέξεις-κλειδιά Κοιλάδα Σπερχειού. Αψιδωτή οικία. ΜΕ ΙΙΙ – ΥΕ Ι στρωματογραφημένο σύνολο. Τοπική κεραμική παραγωγή και εξέλιξη.

Samos – Berlin – Moskau

Zu Schicksal und Bedeutung eines archaischen Dreifußkessels

NORBERT FRANKEN

ZUSAMMENFASSUNG In einem Spezialdepot des Puschkin-Museums in Moskau stieß der Verfasser unter antiken Bronzen aus ehemals Berliner Beständen auf ein bislang unpubliziertes archaisches Dreifußbein von erheblicher kunsthistorischer Bedeutung. Im Archiv der Berliner Antikensammlung entdeckte er danach eine bis dato unbekannte Zeichnung dieses Stücks. Nach einer Tagebuchnotiz wurde das Dreifußbein 1912 bei den Ausgrabungen unweit des sogenannten Rhoikos-Altars im Heraion von Samos gefunden. Das massiv gegossene, auf einer Löwenpranke stehende Dreifußbein ist auf der Vorderseite mit gravierten Bildern verschiedener Tiere und Mischwesen verziert. Unter den sehr seltenen archaischen Dreifußkesseln mit figürlichem Bildschmuck ist es das besterhaltene Exemplar. Für die Kombination von voll gegossenen Beinen und Gravur ist kein weiteres Beispiel bekannt. Stilistische Parallelen sprechen für eine Herstellung in einer westkleinasiatischen bzw. inselionischen, vielleicht samischen oder milesischen Werkstatt und für eine Datierung um die Mitte des 6. Jahrhunderts v. Chr. Aufgrund von Vergleichen erscheint neben der Deutung als Weihgeschenk auch ein Gebrauch als Sakralgerät möglich.

Schlagwörter Dreifußbein; Toreutik; frühgriechisch; Samos; Tiere; Mischwesen.

Samos – Berlin – Moscow. On the fate and significance of an archaic tripod cauldron

ABSTRACT In a special storeroom of the Pushkin Museum in Moscow, the author stumbled upon a previously unpublished tripod leg of considerable art-historical importance among ancient bronzes once held in Berlin. The author also discovered a previously unknown sketch of this piece in the archives of the Collection of Classical Antiquities (Antikensammlung) in Berlin. According to a diary entry, the tripod leg was found in 1912 not far from the so-called Rhoikos Altar in the Heraion of Samos. The front of the massive, cast tripod leg, standing on a lion's paw, is engraved with images of different animals and hybrid creatures. Among very rare archaic tripod cauldrons with figurative decoration, it is the best-preserved specimen. No other example of the combination of legs cast as a single piece and engraving is known. Stylistic parallels suggest that it was produced in a workshop in western Asia Minor or the Ionian islands, potentially Samos or Miletos, around the middle of the 6th century B.C. Besides the interpretation that the piece was a votive offering, comparison to other pieces suggest that it may have been used as a ritual object.

Keywords tripod leg; engraving; Early Greek; Samos; animals; hybrid creatures.

Σάμος – Βερολίνο – Μόσχα. Σχετικά με την τύχη και τη σημασία ενός αρχαϊκού τριποδικού λέβητα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Σε μία ειδική αποθήκη του Μουσείου Πούσκιν στη Μόσχα, ανάμεσα σε αρχαία χάλκινα αντικείμενα τα οποία προέρχονταν από πρώην συλλογές του Βερολίνου ο συντάκτης του άρθρου εντόπισε ένα μέχρι στιγμής αδημοσίετο πόδι αρχαϊκού τρίποδα, σημαντικό από την άποψη της ιστορίας της τέχνης. Στο αρχείο της Συλλογής Αρχαιοτήτων του Βερολίνου (Antikensammlung) ανακάλυψε, κατόπιν, ένα άγνωστο μέχρι τότε σχέδιο του αντικειμένου. Σύμφωνα με μία σημείωση του ημερολογίου, το πόδι του τρίποδα βρέθηκε το 1912 στο Ηραίο της Σάμου, στις ανασκαφές που διενεργήθηκαν κοντά στον λεγόμενο βωμό του Ροϊκού. Το πόδι, το οποίο έχει κατασκευαστεί με την τεχνική της συμπαγούς χύτευσης και καταλήγει σε πέλμα λιονταριού, είναι στην μπροστινή πλευρά του διακοσμημένο με εγχάρακτες παραστάσεις διαφόρων ζώων και μισογενών όντων. Πρόκειται για το καλύτερο σωζόμενο δείγμα, ανάμεσα στους πολύ σπάνιους αρχαϊκούς τριποδικούς λέβητες που φέρουν εικονιστική διακόσμηση. Για το συνδυασμό των ολόχυτων ποδιών και της εγχάραξης δεν είναι γνωστό κανένα άλλο παράδειγμα. Στυλιστικά παράλληλα συνηγορούν υπέρ της κατασκευής σε εργαστήριο της δυτικής Μικράς Ασίας ή της περιοχής της Ιωνίας – ίσως της Σάμου ή της Μιλήτου – και υπέρ μιας χρονολόγησης γύρω στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. Βάσει αναλογιών, πέρα από την ερμηνεία του τρίποδα ως αναθήματος επίσης πιθανή θεωρείται η χρήση του ως ιεροού σκεύους.

Λέξεις-κλειδιά Τριποδικό πόδι. Τορευτική. Πρώιμη ελληνική τέχνη. Σάμος. Ζώα. Μισογενή όντα.

Die sogenannte Nordhalle im Heraion von Samos – eine Spurensuche

HERMANN J. KIENAST

ZUSAMMENFASSUNG Bereits auf dem ersten Gesamtplan des Heraions von Samos war als nördliche Begrenzung des Temenos eine Hallenanlage eingezeichnet. Ihr westlicher Teil, die sogenannte Nordwesthalle, wurde ausführlicher vorgelegt, ihre Erweiterung nach Osten, die sogenannte Nordhalle, dagegen nur pauschal. Die gesamte Anlage war von Beginn an fester Bestandteil der Topographie des Heraions, die hier vorgelegte Untersuchung zeigt jedoch, dass es keinen Befund gibt, anhand dessen eine solche Rekonstruktion zu gewinnen wäre. Die baulichen Reste stammen vielmehr von einem Damm und einer an ihn anschließenden Mauer; beide sollten dafür sorgen, das Wasser des Imbrasos vom Heiligtum fernzuhalten. Die ›Nordhalle‹ des Heraions von Samos ist reine Fiktion.

Schlagwörter Heraion; Nordhalle; Stoa; Imbrasos; Wassersperre.

The so-called North Stoa in the Heraion of Samos – sifting the evidence

ABSTRACT Already the first general map of the Heraion of Samos featured a hall complex as the northern border of the temenos. Its western part, the so-called North-West Stoa, was presented in detail; its extension to the east, the so-called North Stoa, only in vague terms. From the start, this entire complex has been a fixed element of the topography of the Heraion. The present study, however, shows that there is no evidence that could justify such a reconstruction. The structural remains in question derive from a dam and an adjoining wall; both of these structures served to keep the water of the Imbrasos River away from the sanctuary. The ›North Stoa‹ of the Heraion of Samos is pure fiction.

Keywords Heraion; North Stoa; stoa; Imbrasos River; water barrier.

Η λεγόμενη Βόρεια Στοά στο Ηραίο της Σάμου – αναζήτηση ιχνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Ήδη στην πρώτη συνολική κάτοψη του Ηραίου της Σάμου είχε σχεδιαστεί ως βόρειο όριο του τεμένους ένα στωικό οικοδόμημα. Το δυτικό του τμήμα, η λεγόμενη Βορειοδυτική Στοά, παρουσιαζόταν λεπτομερέστερα, αντίθετα, η επέκτασή της προς τα αριστερά, η λεγόμενη Βόρεια Στοά, αποδιδόταν μόλις ακροθιγώς. Το οικοδόμημα αποτέλεσε εξαρχής μόνιμο συστατικό στοιχείο της τοπογραφίας του Ηραίου, ωστόσο η έρευνα που παρουσιάζεται εδώ δείχνει ότι δεν υπάρχει κανένα δεδομένο βάσει του οποίου θα μπορούσαμε να κομίσουμε μια τέτοια αποκατάσταση. Τα οικοδομικά κατάλοιπα προέρχονται μάλλον από ένα φράγμα και από έναν συνδεδεμένο προς αυτό τοίχο· σκοπός και των δύο κατασκευών ήταν να κρατάνε τα νερά του Ίμβρασου ποταμού μακριά από το ιερό. Η ›Βόρεια Στοά‹ του Ηραίου της Σάμου αποτελεί καθαρό αποκύημα της φαντασίας.

Λέξεις-κλειδιά Ηραίο. Βόρεια Στοά. Στοά. Ίμβρασος. Ύδατοφράκτης.

Eine Allegorie der Demokratie?

Zur Benennung des polykletischen Doryphoros

CORNELIUS VOLLMER

ZUSAMMENFASSUNG Ausgehend vom Bedeutungsspektrum von δόρυ, das neben Kriegsspeer und Kriegslanze auch das (Lang-)Zepter (Eur. Hec. 9) bzw. konkret das Zeuszepter (Paus. 9, 40, 11. 12) meinen kann, bietet der Autor den Vorschlag, den Doryphoros unkriegerisch als Zepterträger zu verstehen. Entsprechend dazu ist das polykletische Werk ungerüstet und führt sein Attribut in der linken Hand, was bei einem Zepter durch zahlreiche Vergleichsbeispiele belegt, für das Tragen einer Kriegslanze aber ungewöhnlich ist. Damit wird die geläufigste Benennung des Doryphoros als Achill fragwürdig, während die mythischen Könige von Argos als Inhaber des Zeuszepters zu möglichen Alternatividentifikationen werden (Hom. Il. 2, 100–108). Diese herrscherliche Interpretation fügt sich zu der allgemein akzeptierten Rezeption des Doryphoros durch Augustus in seiner Statue von Prima Porta. Angesichts der Entstehungszeit des Doryphoros um 440 v. Chr., kurz nach der Einführung der Demokratie in Argos – Polykleits Heimat und daher mutmaßlicher Aufstellungsort des Doryphoros –, sowie seiner Konzeption als »idealer Mensch« tendiert der Autor zu einer Benennung als Personifikation des argivischen Demos.

Schlagwörter Polyklet; Doryphoros; Zepter; Demos; Argos.

An allegory for democracy? On the identification of the Polykleitan Doryphoros

ABSTRACT On the basis of the semantic range of δόρυ, which may indicate a (long) sceptre (Eur. Hec. 9) and specifically the sceptre of Zeus (Paus. 9, 20, 11. 12), in addition to a spear or lance, the author proposes a non-military interpretation of the Doryphoros as sceptre-bearer. This interpretation meshes with the fact that Polykleitos' sculpture does not wear armour and carries his attribute in his left hand. Numerous parallels attest the latter idiosyncrasy for sceptres, whereas it would be unusual for a figure carrying a spear. This renders the most common identification of the Doryphoros as Achilles doubtful, while the mythical kings of Argos, as the bearers of the sceptre of Zeus, become potential alternatives (Hom. Il. 2, 100–108). This royal interpretation accords with the generally accepted reception of the Doryphoros in the Prima Porta statue of Augustus. In light of the date when the Doryphoros was made, ca. 440 B.C., shortly after the introduction of democracy in Argos – Polykleitos' home and thus the presumptive place where the Doryphoros was displayed – as well as its conception as an »ideal man«, the author inclines to identify the statue as a personification of the Argive demos.

Keywords Polykleitos; Doryphoros; sceptre; demos; Argos.

Αλληγορία της δημοκρατίας. Σχετικά με την ονομασία του Δορυφόρου του Πολυκλείτου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Χρησιμοποιώντας ως αφετηρία το εύρος των σημασιών της λέξης »δόρυ«, το οποίο, πέρα από πολεμικό όπλο (ακόντιο και δόρυ), μπορεί επίσης να σημαίνει το (μακρύ) σκήπτρο (Ευρ. Εκάβη 9) ή και συγκεκριμένα το σκήπτρο του Δία (Παυσ. 9, 40, 11-12), ο συγγραφέας προτείνει ο Δορυφόρος να ιδωθεί από μια μη πολεμική οπτική γωνία και να κατανοηθεί ως σκηπτροφόρος. Με την πρόταση αυτή συνάδει το γεγονός ότι το χάλκινο άγαλμα του Πολυκλείτου δεν φέρει πολεμικό εξοπλισμό και κρατάει το διακριτικό του έμβλημα με το αριστερό του χέρι, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των σκήπτρων, κάτι που τεκμηριώνεται με πολυάριθμα συγκριτικά παραδείγματα. Από την άλλη μεριά η στάση αυτή είναι ασυνήθιστη για το κράτημα των πολεμικών δοράτων. Έτσι η ευρύτατα διαδεδομένη ονομασία του Δορυφόρου ως »Αχιλλέα« καθίσταται αμφίβολη, ενώ οι μυθικοί βασιλείς του Αργους (Ομ. Ιλ. 2, 100–108) θα μπορούσαν να αποτελέσουν πιθανές εναλλακτικές προτάσεις για την ταύτιση του αγάλματος. Μια ερμηνεία υπό το πρίσμα της κυριαρχικής εξουσίας ταιριάζει και στην – κατά γενική παραδοχή – αποδοχή του Δορυφόρου από τον αυτοκράτορα Αύγουστο στο άγαλμά του του εικονιστικού τύπου της Prima Porta. Δεδομένου του χρόνου δημιουργίας του Δορυφόρου γύρω στα 440 π.Χ., λίγο μετά την εισαγωγή της δημοκρατίας στο Αργος – πατρίδα του Πολυκλείτου και ως εκ τούτου πιθανό τόπο στησίματος του Δορυφόρου –, καθώς και της σύλληψής του ως »ιδεώδους ανθρώπου« ο συγγραφέας τείνει προς μια ονομασία του αγάλματος ως προσωποποίησης του Δήμου των Αργείων, μιας και παραστάσεις προσωποποιήσεων Δήμων μπορούν επίσης να φέρουν σκήπτρο στο αριστερό χέρι.

Λέξεις-κλειδιά Πολύκλειτος. Δορυφόρος. Σκήπτρο. Δήμος. Αργος.

Miniaturbauteile aus Olympia

Paradeigmata oder Anathemata?

KLAUS HERRMANN †

mit einem Beitrag von Wolf Koenigs

ZUSAMMENFASSUNG Aus den Kleinfunden der Olympiagrabung werden hier die Fragmente von dorischen Baugliedern im Miniaturformat vorgestellt. Es handelt sich um Teile einer Säule mit Kapitell, eines Gebälkstücker und eines Geisons. Mit ihrem kleinen Format gehören diese Objekte zu den seltenen sogenannten Architekturmodellen, wie sie vor allem in Samos, aber vereinzelt auch an andern Stätten gefunden wurden. Auf Vergleichsstücke aus dem ptolemäischen Ägypten wird hingewiesen. Die Frage nach der Bestimmung der Stücke wird diskutiert: Modelle zu Entwurfs-, Lehr- und Demonstrationszwecken, kleine Schreine oder Votive von Bauleuten.

Schlagwörter Olympia; archaische Zeit; dorische Architektur; Modelle; Paradeigma.

Miniature building elements from Olympia. Models or votives?

ABSTRACT This article presents fragments of Doric building elements among the small finds recovered during the excavation of Olympia. The fragments include parts of a column and capital, a piece of entablature and a geison. With their small size, these objects represent the rare, so-called architectural models, as found especially on Samos and sporadically at other sites. Reference is made to comparable pieces derive from Ptolemaic Egypt. The question of the purpose of the pieces is discussed: were they models for designing, teaching and demonstrating; small shrines; or votives offered by construction workers?

Keywords Olympia; Archaic period; doric architecture; models; paradeigma.

Μικρογραφικά αρχιτεκτονικά μέλη από την Ολυμπία. Παραδείγματα ή αναθήματα;

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Από τα μικροευρήματα της ανασκαφής της Ολυμπίας παρουσιάζονται εδώ τα θραύσματα δωρικών αρχιτεκτονικών μελών σε μικρογραφικό μέγεθος. Πρόκειται για τμήματα ενός κίονα με κιονόκρανο, ενός θραύσματος θριγκού και ενός γείσου. Με το μικρό τους μέγεθος τα αντικείμενα αυτά ανήκουν στη σπάνια κατηγορία των λεγόμενων αρχιτεκτονικών μοντέλων (ομοιωμάτων), του τύπου που έχει βρεθεί προπάντων στη Σάμο αλλά μεμονωμένα και σε άλλες θέσεις. Στο άρθρο αναφέρονται ανάλογα ευρήματα από την πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Εξετάζεται το ζήτημα του καθορισμού των αντικειμένων: μοντέλα με στόχο την ακρίβεια στη σχεδίαση, τη διδασκαλία, την επίδειξη, μικρά ιερά ή αναθήματα αρχιτεκτόνων.

Λέξεις-κλειδιά Ολυμπία. Αρχαϊκή εποχή. Δωρική αρχιτεκτονική. Μοντέλα. Παράδειγμα.

Die Osteotheken im Kerameikos

TORBEN KESSLER

ZUSAMMENFASSUNG Die Vorlage der Osteotheken, also der steinernen Bestattungsgefäße, aus dem Gebiet der Kerameikosgrabung stellte ein Desideratum dar, dem mit folgendem Katalog nun Rechnung getragen werden soll. Da bislang vergleichbare Zusammenstellungen für den griechischen Raum fehlen, kann hier nur ein erster Schritt in Richtung eines Verständnisses der Verwendungsumstände dieses ungewöhnlichen Typus von Grabgefäßen getan werden. Während einige wenige Steinurnen aus dem Kerameikos in das 5. Jahrhundert v. Chr. zu datieren sind, entstand ein Großteil der datierbaren Exemplare unter den insgesamt fünfzig Stücken während der Spätclassik sowie dem Frühhellenismus. In der römischen Kaiserzeit ist eine weitere Häufung zu beobachten, bei der die mehrfach dokumentierte Zweitverwendung steinerner Gefäße, u. a. einer Reihe von Getreidemörsern, auffällt und die sich auch insgesamt durch ein höheres Maß an Heterogenität auszeichnet. Demgegenüber bilden die Stücke des 4. Jahrhunderts v. Chr. eine homogenere Gruppe, deren Anklänge an parische Osteotheken gleicher Zeitstellung womöglich auf einen Ideentransfer hindeuten.

Schlagwörter Osteotheken; Steinurnen; Urnen; Marmorgefäße; Kerameikos.

The osteothekai of the Kerameikos

ABSTRACT A survey of osteothekai, that is, stone funerary vessels, from the Kerameikos cemetery has long been a desideratum, which the following catalogue now attempts to satisfy. Since no comparable surveys for the Greek world have been undertaken, this article represents only the first step toward understanding the circumstances in which this unusual type of funerary vessel was used. While a small number of ossuaries from the Kerameikos date to the 5th century B.C., a majority of the datable specimens among the fifty pieces were created during the Late Classical and Early Hellenistic Periods. Under the Roman Empire, we can observe a further accumulation, notable for the repeatedly documented re-use of stone vessels, including a series of mortars, and distinguished generally by a greater degree of heterogeneity. The pieces from the 4th century B.C., in contrast, form a more homogenous group. Their resemblance to contemporary Parian osteothekai potentially indicates an exchange of ideas.

Keywords osteothekai; stone urns; urns; marble vessels; Kerameikos.

Οι οστεοθήκες του Κεραμεικού

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Η παρουσία των οστεοθηκών, δηλαδή των λίθινων ταφικών αγγείων, από την περιοχή της ανασκαφής του Κεραμεικού, αποτέλεσε ένα ζητούμενο της έρευνας, το οποίο στο παρόν άρθρο επιχειρείται να προσεγγιστεί με τον κατάλογο που ακολουθεί. Μίας και μέχρι στιγμής λείπουν παρόμοιες παραθέσεις υλικού για τον ελληνικό χώρο, μπορεί εδώ να γίνει μόνο ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της κατανόησης των συνθηκών χρήσης αυτού του ασυνήθιστου τύπου ταφικών αγγείων. Από τα συνολικά πενήντα δείγματα του Κεραμεικού, κάποια λίγα λίθινα αγγεία χρονολογούνται στον 5ο αιώνα π.Χ., ένα μεγάλο μέρος των χρονολογήσιμων δειγμάτων κατασκευάστηκε ωστόσο κατά την ύστερη κλασική καθώς και κατά την πρώιμη ελληνιστική εποχή. Στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο παρατηρείται επίσης συχνή παρουσία λίθινων οστεοθηκών, όπου ξεχωρίζει η πολλαπλώς τεκμηριωθείσα χρησιμοποίηση λίθινων αγγείων σε δεύτερη χρήση ως ταφικών. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και μια, σε μεγάλο βαθμό ανομοιογενής, ομάδα λίθινων ιγδίων για το άλεσμα δημητριακών. Αντίθετα, τα δείγματα του 4ου αιώνα π.Χ. αποτελούν μια περισσότερο ομοιογενή ομάδα, της οποίας οι απηχήσεις σε παριανές οστεοθήκες παρόμοιας χρονολόγησης παραπέμπουν πιθανώς σε απευθείας μεταβίβαση ιδεών από τη μία περιοχή στην άλλη.

Λέξεις-κλειδιά Οστεοθήκες. Λίθινες κάλπες. Κάλπες. Μαρμάρινα αγγεία. Κεραμεικός.

Die griechischen Büsten des Antinoos

Zum Beitrag der griechischen Werkstätten zur offiziellen römischen Ikonographie

THEODOSIA STEFANIDOU-TIVERIOU

*dem Lehrer der Porträtforschung
Klaus Fittschen*

ZUSAMMENFASSUNG Einige sehr qualitativ gearbeitet Büsten des Antinoos schließen sich zu einer einheitlichen Gruppe zusammen. Sie wiederholen denselben Typus der nackten Büste und ihre Köpfe folgen dem sogenannten Haupttypus des Antinoos. Die Büsten entsprechen sich auch hinsichtlich technischer Charakteristika und weiter noch in der Form ihrer Stütze, die bei Exemplaren aus griechischen Werkstätten wiederkehrt. Ihre Verbreitung auch über Griechenland hinaus zeugt von der Popularität des Typus, der sehr wahrscheinlich aus einer attischen Werkstatt hervorgegangen ist. Die vollkommene Nacktheit der Büsten führt uns zur Deutung des Dargestellten als Heros und zu seiner Verknüpfung mit den Epheben und den Gymnasia, in denen bekanntlich der Kult des Antinoos propagiert wurde. Außerdem wird der Versuch unternommen, diese Bildnisse des Antinoos mit einer anderen Gruppe von Büsten zu verbinden, die den Kaiser Hadrian im Panzer und mit dem Kopftypus Imperatori 32 zeigen. Auch diese stammen aufgrund ihrer technischen Charakteristika aus attischen Werkstätten.

Schlagwörter Hadrian; Antinoos; attische Werkstätte; Büsten; Heros.

The Greek busts of Antinous. The contribution of Greek workshops to official Roman iconography

ABSTRACT Some extremely high-quality busts of Antinous constitute a homogeneous group. They all exhibit the same type of naked chest, and their heads adopt the so-called main type of Antinous portraits. The similarities between the busts extend further to technical characteristics and even to the shape of their supports, which reappears in specimens from Greek workshops. Their dissemination outside Greece attests to the popularity of the type, which was probably created in an Attic workshop. The complete nakedness of the busts leads us to conclude that Antinous is depicted as a hero and probably connected to the ephebes and gymnasia, where we know his cult was promoted. Finally, an attempt is made to connect these busts of Antinous with another group of busts depicting a cuirassed Hadrian in the Imperatori 32 type. The technical features of these busts likewise indicate that they came from Attic workshops.

Keywords Hadrian; Antinous; Attic workshops; busts; hero.

Οι ελληνικές προτόμες του Αντινόου. Σχετικά με τη συμβολή των ελληνικών εργαστηρίων στην επίσημη ρωμαϊκή εικονογραφία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Ορισμένες προτόμες του Αντινόου εξαιρετικής ποιότητας αποτελούν ένα ομοιογενές σύνολο: εικονίζουν τον ίδιο τύπο γυμνής προτομής και υιοθετούν για την κεφαλή τον λεγόμενο κύριο εικονιστικό τύπο του Αντινόου. Οι ομοιότητες των προτομών επεκτείνονται σε τεχνικά χαρακτηριστικά αλλά και στη μορφή του στηρίγματός τους, η οποία αποδίδεται σε ελληνικά εργαστήρια. Η διάδοσή τους και εκτός Ελλάδας δείχνει τη δημοφιλία του τύπου, η δημιουργία του οποίου οφείλεται πιθανότατα σε αττικό εργαστήριο. Η απόλυτη γυμνότητα των προτομών οδηγεί στην άποψη ότι ο Αντίνοος εικονίζεται ως ήρωας και ότι πιθανότατα συνδέεται με τους εφήβους και το γυμνάσιο, μέσω του οποίου προωθήθηκε ως γνωστόν η λατρεία του Αντινόου. Τέλος, γίνεται προσπάθεια να συνδεθούν οι προτομές αυτές του Αντινόου με μια άλλη ομάδα προτομών, του θωρακοφόρου Αδριανού με κεφαλή στον τύπο Imperatori 32. Με βάση τα τεχνικά τους χαρακτηριστικά προέρχονται και αυτές από αττικά εργαστήρια.

Λέξεις κλειδιά Αδριανός. Αντίνοος. Αττικά εργαστήρια. Προτόμες. ήρωας.

Das Stadtzentrum Athens in der Spätantike

ELISA BAZZECHI

ZUSAMMENFASSUNG Der vorliegende Beitrag befasst sich mit der Entwicklung des Stadtzentrums von Athen zwischen dem 3. und dem Ende des 6. Jahrhunderts n. Chr. Der Stadtkern bestand in der Kaiserzeit unter anderem aus verschiedenen Platzanlagen – der Agora, der römischen Agora und der Hadriansbibliothek –, auf denen sich ein Großteil des politischen, wirtschaftlichen, administrativen und kulturellen Lebens der Stadt abspielte. Eine Betrachtung dieser Bereiche erweist sich als besonders aufschlussreich, um wesentliche Entwicklungen des städtischen Raums während der Spätantike nachzuvollziehen. Nach anfänglichen Bestrebungen zur Instandhaltung der Platzanlagen ist zu beobachten, wie die Agorai in ihrer traditionellen Form im Laufe der Spätantike ihre Bedeutung als Knotenpunkte des städtischen Lebens verloren und wohl auch den Bedürfnissen der Bevölkerung nicht mehr entsprachen. Dagegen traten nun andere Orte in Erscheinung, an denen die bisherigen Funktionen der Platzanlagen ausgeübt wurden; letztere erfuhren dagegen in dieser Zeit einen Funktionswandel.

Schlagwörter Athen; Agora; römische Agora; Hadriansbibliothek; Spätantike.

The urban centre of Athens in Late Antiquity

ABSTRACT This article concerns the development of the urban centre of Athens from the 3rd century to the end of the 6th century A.D. Under the Roman Empire, the urban core consisted of several different public squares – the Agora, the Roman Agora and the Library of Hadrian – where most of the political, economic, administrative and cultural life of the city played out. Observing these areas proves to be particularly valuable in determining the key developments in civic space during the late antique period. After initial efforts to maintain these public spaces, we can observe how, over the course of Late Antiquity, the agorai in their traditional form lost their importance as nodes of civic life and probably no longer satisfied the needs of the population. Other places now emerge that provided the former functions of the public squares, whereas the latter underwent a functional transformation during this period.

Keywords Athens; Agora; Roman Agora; Hadrian's Library; Late Antiquity.

Το κέντρο της πόλεως των Αθηνών κατά την Ύστερη Αρχαιότητα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Η παρούσα συμβολή διαπραγματεύεται την εξέλιξη του κέντρου της πόλεως των Αθηνών μεταξύ του 3ου και του τέλους του 6ου αιώνα μ.Χ. Κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή ο πυρήνας της πόλης συνίστατο, μεταξύ άλλων, από διάφορες εγκαταστάσεις ανοικτών χώρων – την Αγορά, τη ρωμαϊκή Αγορά και τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού –, στους οποίους διαδραματιζόταν ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής, οικονομικής, διοικητικής και πολιτισμικής ζωής της πόλης. Η εξέταση αυτών των περιοχών αποδεικνύεται ιδιαίτερα διδακτική για την κατανόηση ουσιαστικών εξελίξεων του αστικού χώρου κατά τη διάρκεια της Ύστερης Αρχαιότητας. Ύστερα από αρχικές προσπάθειες για τη διατήρηση των εγκαταστάσεων ανοικτού χώρου σε καλή κατάσταση, κατά τη διάρκεια της Ύστερης Αρχαιότητας παρατηρεί κανείς πώς στην παραδοσιακή τους μορφή οι αγορές έχασαν τη σημασία τους ως κόμβοι της αστικής ζωής και μάλλον δεν πληρούσαν πλέον τις ανάγκες του πληθυσμού. Αντίθετα, τότε εμφανίστηκαν άλλες θέσεις, στις οποίες εκτελούνταν οι μέχρι τότε λειτουργίες των εγκαταστάσεων ανοικτών χώρων. Οι τελευταίες γνώρισαν την εποχή αυτή μια μεταβολή της λειτουργίας τους.

Λέξεις-κλειδιά Αθήνα. Αγορά. Ρωμαϊκή Αγορά. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Ύστερη Αρχαιότητα.

HINWEISE FÜR AUTOREN

In den *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, werden Beiträge zur Archäologie und Kulturgeschichte Griechenlands von der Vorgeschichte bis in die Spätantike publiziert. Es gelten die Richtlinien für Publikationen des Deutschen Archäologischen Instituts, die im AA 2005/2, 309–399 und AA 2012/2, 275 f. sowie stets aktuell auf der Homepage des DAI unter <www.dainst.org> veröffentlicht sind. Dort finden Sie die allgemeinen Hinweise der Herausgeber zum Begutachtungsverfahren und zu Zitiernormen, außerdem die Anleitungen zur formalen Gestaltung und Abgabe von Manuskripten.

Manuskripte sind spätestens zum 31. Dezember für den Band des darauffolgenden Jahres bei der Ersten Direktorin des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Athen, Fidiou 1, 10678 Athen als Ausdruck und in elektronischer Form einzureichen.

INFORMATION FOR AUTHORS

Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung is a journal for the publication of reports on the archaeology and cultural history of Greece dating from Prehistory to Late Antiquity.

The guidelines for contributors to publications of the DAI were published in AA 2005/2, 309–399 and AA 2012/2, 275 f. and are available online on the DAI homepage at <www.dainst.org>. There you will find general information by the editors on the peer-review process and on citation style in addition to advice on the formatting and style of manuscripts and their submission.

Manuscripts are to be submitted, in both hard copy and digital form by 31 December for the volume of the following year to the director of the Deutsches Archäologisches Institut, Athens department, Fidiou 1, 10678 Athens.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Στο περιοδικό *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* δημοσιεύονται μελέτες που αφορούν στην αρχαιολογία και ιστορία της τέχνης της Ελλάδας από τους προϊστορικούς χρόνους έως και την ύστερη αρχαιότητα.

Οι οδηγίες για τις δημοσιεύσεις του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου βρίσκονται στο AA 2005/2, 309–399 και AA 2012/2, 275 κ. ε., καθώς και στην ιστοσελίδα του <www.dainst.org>. Εκεί μπορούν οι συγγραφείς να βρουν γενικές πληροφορίες των εκδοτών σχετικά με τις απαιτούμενες γνωμοδοτήσεις και το σύστημα παραπομπών. Επίσης είναι διαθέσιμες οδηγίες για τη γενική μορφή του κειμένου και την παράδοση των χειρογράφων.

Χειρόγραφα πρέπει να παραδίδονται εκτυπωμένα και ως ηλεκτρονικά αρχεία (στη διεύθυνση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, Τμήμα Αθηνών, Φειδίου 1, 10678 Αθήνα) το αργότερο έως και την 31^η Δεκεμβρίου, ώστε να είναι δυνατή η δημοσίευσή τους στον τόμο της επόμενης χρονιάς.

Auskünfte erteilt:	Deutsches Archäologisches Institut
Queries should be directed to:	Abteilung Athen – Redaktion
Πληροφορίες:	Fidiou 1
	10678 Athen
	Griechenland
	Tel.: +30 - 210 - 33 07 400
	Fax: +30 - 210 - 38 14 762
	redaktion.athen@dainst.de